પ્રવચન નં. ૫૦ ગાથા–૧૧૨ થી ૧૧૬ શનિવાર, જ્યેષ્ઠ વદ ૯, તા. ૦૧-૦૭-૧૯૬૭

'પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય' ૧૧૨ ગાથા. પરિગ્રહની વ્યાખ્યા છે. આત્મામાં મમત્વ તે પરિગ્રહ છે અને મમત્વરહિત એ અપરિગ્રહ છે. મમત્વ છે એ હિંસા છે અને અમમત્વ છે, નિર્મમત્વ છે તે અહિંસા છે. એ વ્યાખ્યા અહીં કરે છે, જુઓ! ૧૧૨.

'મમત્વપરિણામ જ વાસ્તવિક પરિગ્રહ છે એ વાતને દૃઢ કરે છે :–'

www.vitragvani.com

मूर्च्छालक्षणकरणात् सुघटा व्याप्तिः परिग्रहत्वस्य।
सग्रन्थो मूर्च्छावान् विनापि किल शेषसङ्गेभ्यः।।११२।।

'પરિગ્રહપણાનું મૂર્ચ્છા લક્ષણ કરવાથી...' પરિગ્રહ એટલે મૂર્ચ્છા એ જ પરિગ્રહ છે. પોતાના સ્વભાવને ભૂલીને પરપદાર્થમાં, પુણ્ય-પાપના પરિણામમાં કે પરમાં મૂર્ચ્છા થવી એ જ પહેલો મિથ્યાત્વ પરિગ્રહ છે. સમજાણું? અને રાગ-દ્વેષના પરિણામ, મમત્વ મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષ પરિણામ તે મૂર્ચ્છા છે ને તે મૂર્ચ્છા તે પરિગ્રહ છે. **'પરિગ્રહપણાનું મૂર્ચ્છા લક્ષણ કરવાથી વ્યાપ્તિ સારી રીતે ઘટિત થાય છે,...'** એટલે મેળ ખાય છે. વ્યાપ્તિ એટલે બંધ બેસતી, વ્યાપ્તિ એટલે બંધ બેસતી વાત છે એમ કહે છે.

'બીજા પરિગ્રહ વિના પણ...' કંઈ બહારની ચીજ ન હોય, તો **'પણ મૂર્ચ્છા કરનાર પુરુષ...'** અંતરમાં સ્વભાવ ચૈતન્ય જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવ, એને ભૂલીને કે એનામાં અસ્થિર થઈને જે કંઈ મૂર્ચ્છા કરે છે **'નિશ્ચયથી...'** તે મૂર્ચ્છા જ **'सग्रन्थः'**ની વ્યાખ્યા કરી. **'બાહ્ય પરિગ્રહ સહિત છે.'** એમ કહે છે. એટલે ખરેખર તો મૂર્ચ્છા તે ગ્રન્થ છે. **'सग्रन्थः'** ભાષા તો એમ છે. મૂર્ચ્છા એટલે મમતા છે, ગ્રન્થ છે. મૂર્ચ્છા એ જ **'सग्रन्थः'** છે. હજી અહીં વધારે ખુલાસો કરી દીધો. બાહ્ય પૈસા, લક્ષ્મી આદિ ન હોય પણ અંદર જેને મૂર્ચ્છા છે તે બાહ્ય પરિગ્રહ સહિત જ છે. સમજાણું કાંઈ?

ટીકા :– 'પરિગ્રહના ભાવનું લક્ષણ મૂર્ચ્છા કર્યું...' પરિગ્રહના ભાવનું ખરેખર લક્ષણ મમતા મૂર્ચ્છા કર્યું. **'તેમાં વ્યાપ્તિ બરાબર બને છે,...'** તેમાં બંધબેસતી વાત છે. **'કેમકે ધન-ધાન્યાદિ બાહ્ય પરિગ્રહ વિના પણ...'** લક્ષ્મી ન હોય, કાંઈ ન હોય બાહ્યમાં **'પણ મમત્વ પરિણામવાળો જીવ પરિગ્રહ સહિત હોય છે.'** મમતા ઘણી હોય અંદર, બહારથી તો કાંઈ ન હોય.

મુમુક્ષુ :– બહારમાં તો ત્યાગી દેખાય.

ઉત્તર :– ઇ કહે છે, બહારનો ત્યાગી ક્યાં હતો? અંદરમાં મૂર્ચ્છા ને મમત્વ પડી છે એટલે બાહ્યનો ત્યાગી છે નહિ એમ કહે છે. બાહ્યના પરિગ્રહવાળો છે એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? આત્મા જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ, જ્ઞાન સ્વભાવ (છે) એને છોડીને જેટલું મમત્વ થાય એ બાહ્ય વસ્તુ ન હોય તોપણ તે મમતાવાળાને બાહ્ય વસ્તુ સહિત જ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? લક્ષ્મી ન હોય, ધાન–અનાજ આદિ ન હોય, બહારની આબરૂ, કીર્તિ ન હોય તોપણ તેને મમત્વ પરિણામવાળો જીવ...

મમત્વ બે પ્રકારના–એક પોતાના સ્વરૂપને ભૂલીને પરમાં મમત્વ અને એક સ્વરૂપને ભૂલ્યા વિનાની અસ્થિરતાનું મમત્વ. સમજાણું કાંઈ? ચૈતન્ય વસ્તુ છે, આનંદ ને જ્ઞાનની મૂર્તિ પદાર્થ અસ્તિ, અસ્તિ તત્ત્વ એને ભૂલીને રાગ ને વિકલ્પ કે પર મારા એમ મૂર્ચ્છા

www.vitragvani.com

એ મિથ્યાત્વ પરિગ્રહ છે. સમજાણું કાંઈ? અને તેને ભૂલ્યા વિના પણ જેટલી અસ્થિરતાના પરિણામ થાય, રાગ, દ્વેષ, વિષય, વાસના, ક્રોધ, માન, વિકલ્પ આદિ એ બધી મમતા જ છે અને એ બધી હિંસા જ છે. ઓહો..હો..! ભગવાનઆત્મા જ્ઞાન શુદ્ધચૈતન્ય સ્વભાવ હોવાપણે પદાર્થ છે એમાં જેટલા પ્રકારનો વિકલ્પ ઉઠે એ બધો ભગવાનઆત્માના સ્વભાવની હિંસા છે. 'ચંદુભાઈ'! આ હિંસા કેવી હશે? કહો, 'મલૂપચંદભાઈ'! શું કહે છે? આ હિંસા, બેઠો હોય પડ્યો પડ્યો એકલો બિચારો એકેન્દ્રિયને અડતો ન હોય. પણ બેકલો થાય છે, બેકલો એટલે? જ્ઞાનમૂર્તિ ચિદાનંદ સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ, જેનું સ્વરૂપ અનાકુળ બ્રહ્માનંદ જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા છે, એનો અનાદર કરી અને જેટલું મમત્વ પર મારા એમ માને એ તો મિથ્યાત્વરૂપી મૂર્ચ્છા પરિગ્રહ છે, મહાપાપ હિંસા (છે).

મુમુક્ષુ :– વાણિયા હિંસા કરતા હશે?

ઉત્તર :– વાણિયો કે દિ'? વાણિયો એટલે કોને કહેવો? વાણિયો કહેવો કોને? વેપાર કરે તે વાણિયો. એમ કહો તો રાગ-દ્વેષનો વેપાર કરે તે વાણિયો. કેમ આ ખોજા-બોજાને વેપારી નથી કહેતા?

મુમુક્ષુ :– પણ વાણિયા ન કહેવાય, વેપારી કહેવાય.

ઉત્તર :– પણ વેપારી કહેવાય ને. વેપાર કરે તે વાણિયો. વણિજ કરે તે વાણિયો ઠીક લ્યો! ચાલો એની ભાષા લ્યો. 'પોપટભાઈ'! લુહાણા પણ કરે, ખોજા પણ કરે, મુસલમાન પણ કરે તો બધા વણિજ કરતા નથી? વણિજ, વણિજ કરે તે વાણિયા. બીજું શું? એ અપેક્ષાએ. એમ અહીંયા મમતા કરે તે મૂર્ચ્છાવાળો. ભગવાનઆત્મા જેનામાં રાગનો, દયા-દાન વૃત્તિનો પણ જ્યાં વિકલ્પનો અભાવ છે એવા સ્વભાવની સાથે વિકલ્પને એકપણે માનવું એ મહા મૂર્ચ્છા, મિથ્યાત્વની મહા હિંસા છે. સ્વરૂપનું હોવાપણે ચૈતન્યનું અસ્તિત્વ જે છે એનો અનાદર કર્યો ને રાગની એકતાબુદ્ધિ કરી ચૈતન્યના જીવનનું જીવતર જેણે હણ્યું છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :– અમારે તો છકાયની હિંસા હોય.

ઉત્તર :– એ આ છકાયમાં પોતે આત્મા આવ્યો કે નહિ? અમારે અહીં દલાલ કહે છે, ભગવાને છકાયની હિંસા કીધી છે. એમાં આત્મા છકાયમાં આવ્યો કે નહિ કાંઈ? આત્મા આવ્યો નહિ ક્યાંય? થઈ રહ્યું ત્યારે. આત્મા પોતે પોતાની નિજ સંપદા જ્ઞાન ને આનંદના સ્વભાવને ભૂલી અને પરમાં ક્યાંય રાગમાં, પુણ્યમાં, પાપમાં, પરમાં સુખબુદ્ધિ કરે એ મિથ્યાત્વની મહા હિંસા દશા કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :– તો તો પરદ્રવ્ય...

ઉત્તર :– એ પરિગ્રહ. પછી કીધું ને? મિથ્યાત્વ તે પરિગ્રહ ને પરિગ્રહ તે હિંસા. આવશે હમણા, એ જ કહેશે હમણા, ૧૧૪માં કહેશે. હિંસા, અહિંસાની વ્યાખ્યા. અહીં તો પરિગ્રહથી વાત ઉપાડીને પછી એમાં હિંસાને મુકશે. આ બારમું ચાલે છે ને? ચૌદમામાં

www.vitragvani.com

આવે છે. સમજાણું? તદ્દન હિંસા, અહિંસાની વ્યાખ્યા ૧૧૮માં આવશે. '**जिनप्रवचनज्ञाः**' જિન પ્રવચનના જાણનાર, સર્વજ્ઞ ભગવાનની વાણીના જાણનાર મિથ્યાત્વ આદિ રાગ-દ્વેષને અહિંસા કહે છે અને સમ્યગ્દર્શન આદિ જ્ઞાનની સ્થિરતાના આનંદને અહિંસા કહે છે. આહા..! સમજાણું કાંઈ? 'પ્રવીણભાઈ' આવ્યા છે? ખૂણે બેસે છે. આ હિંસા, અહિંસાની વ્યાખ્યા છે. આવ્યા હશે કાંઈક કાપકૂપ માટે. ડૉક્ટર છે ને? રાજકોટ. સર્જન.. સર્જન છે. એય..! સમજાણું આમાં? આહાહા..!

કહે છે કે, બાહ્યપરિગ્રહ સહિત જ છે એ. '**કેમકે ધન-ધાન્યાદિ બાહ્ય પરિગ્રહ વિના પણ મમત્વ પરિણામવાળો જીવ પરિગ્રહ સહિત હોય છે.**' ભાવાર્થ જુઓ! હવે વ્યાપ્તિની વ્યાખ્યા કરે છે.

ભાવાર્થ :– 'સાહચર્યના નિયમને વ્યાપ્તિ કહે છે,...' સાથે સંબંધપણે રહે તેને વ્યાપ્તિ કહે છે. '**અર્થાત્ જ્યાં લક્ષણ હોય ત્યાં લક્ષ્ય પણ હોય...**' સમજાણું? જેમ જ્ઞાન લક્ષણ છે તો આત્મા લક્ષ્ય છે. જ્ઞાન લક્ષણ છે તો આત્મા લક્ષ્ય છે તો લક્ષણ છે ત્યાં લક્ષ્ય (હોય જ). '**તેનું નામ વ્યાપ્તિ છે. તેથી જ્યાં જ્યાં મૂર્છા છે ત્યાં ત્યાં અવશ્ય પરિગ્રહ છે...**' લ્યો! જ્યાં જ્યાં મમત્વ છે, અંદરમાં ભગવાનઆત્માના શુદ્ધ નિર્મમત્વ સમભાવી વીતરાગ સ્વરૂપ આત્માના. વર્તમાન ત્રિકાળ એનું વીતરાગ સ્વરૂપ જ છે. એમાંથી ખસીને જેટલો મિથ્યાત્વ અને રાગાદિ મૂર્છાભાવ કરે ત્યાં અવશ્ય પરિગ્રહ છે. પરિગ્રહ નામ પક્કડ છે. પરિગ્રહ છે ને? સમજાણું કાંઈ?

'**જ્યાં મૂર્છા નથી ત્યાં પરિગ્રહ પણ નથી.**' જ્યાં મૂર્છા છે ત્યાં પરિગ્રહ છે, જ્યાં મૂર્છા નથી ત્યાં પરિગ્રહ નથી, મૂર્છાને જ પરિગ્રહ કહેવામાં આવે છે. સ્વરૂપ શુદ્ધચૈતન્યમૂર્તિ, એને છોડીને વિકલ્પને પકડે છે પરિ, પરિ. પરિ ઉપસર્ગ છે. પકડે છે એ જ પરિગ્રહ છે, મૂર્છા જ પરિગ્રહ છે. સમજાણું કાંઈ? '**મૂર્છાની પરિગ્રહની સાથે વ્યાપ્તિ છે.**' ઘટે છે. મૂર્છાને ને પરિગ્રહને બેને મેળ છે, બેને ઘટે છે. '**કોઈ જીવ નગ્ન છે,...**' લ્યો! દાખલો આપ્યો. એ દેવાનુપ્રિયા! દાખલો આવ્યો. શું? કોઈ નગ્ન છે, નગ્ન. '**બાહ્ય પરિગ્રહથી રહિત છે,...**' એક વસ્ત્રનો તાણો પણ રાખતો નથી. નગ્ન મુનિ જંગલમાં વસે છે. '**પણ જો અંતરંગમાં મૂર્છા અર્થાત્ મમત્વપરિણામ છે તો તે પરિગ્રહવાન જ છે.**' અંતરમાં પુણ્ય-પાપના રાગને પોતાનો માને છે એ જ એને મોટો પરિગ્રહ છે.

મુમુક્ષુ :– જેટલું બહારનું છૂટ્યું એટલો...

ઉત્તર :– બહાર જરીએ છૂટ્યું નથી એ કહે છે, છૂટ્યું ક્યાંથી કહેવાય? બહારનું છૂટવું અસદ્ભૂત જૂઠી નયે ત્યારે કહેવાય કે, અંતરમાં રાગની એકતા છૂટીને સ્થિરતા પ્રગટે ત્યારે રાગ છૂટ્યો ત્યારે એને બહારનો એટલું લક્ષ નિમિત્ત છૂટ્યું એમ અસદ્ભૂત જૂઠા વ્યવહારથી કહેવામાં આવે છે. ક્યાં ગરી ગયું હતું અંદર બાહ્ય ચીજ? એ.. દેવાનુપ્રિયા! છે?

www.vitragvani.com

નગ્ન દિગંબર હો, હજારો રાણીનો ત્યાગ કરીને બેઠો હોય જંગલમાં, પણ અંતરમાં ભગવાન જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ એની જેને અંતર પક્કડ નથી, ચૈતન્યને પરિગ્રહ કર્યો નથી. સમજાણું કાંઈ? આવે છે ને પરિગ્રહ? નિર્જરામાં. 'સમયસાર'માં આવે છે. આવે છે, શાસ્ત્રમાં તો ઘણું બધું ભર્યું છે. કેટલું સ્પષ્ટ કર્યું છે! પોતાનો પરિગ્રહ શુદ્ધચૈતન્ય સ્વભાવ તેને પકડીને એકાગ્ર સ્થિર થવું તે જ આત્મા છે. રાગ માત્રનો એક વિકલ્પ ઉઠે, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ, ક્રોધ, વિષય વાસના એ વિકલ્પને પોતાના સ્વભાવ સાથે મેળવવો, જોડવો, એ મારો, એ મમત્વ, એ જ મૂર્ચ્છા, એ જ મિથ્યાત્વ (છે). બાહ્યનો ત્યાગ થતાં આ મૂર્ચ્છારૂપી મિથ્યાત્વ તો નગ્ન મુનિને પણ લાગુ પડે છે.

મુમુક્ષુ :– એ મોટો પરિગ્રહ છે.

ઉત્તર :– એ જ પરિગ્રહ છે. બહારની વસ્તુ તો નિમિત્ત છે તો એને ઉપચારથી કહેવામાં આવે છે અને અંદરમાં વાસ્તવિક મમતા છે એ અનુપચાર યથાર્થ પરિગ્રહ કહેવાય છે. કહો, સમજાય છે કાંઈ?

'નગ્ન છે, બાહ્ય પરિગ્રહથી રહિત છે, પણ જો અંતરંગમાં મૂર્ચ્છા અર્થાત્ મમત્વપરિણામ છે તો તે પરિગ્રહવાન જ છે.' જુઓ! સગ્રંથ કીધું ને? તો તે સગ્રંથી જ છે. તો તે પરિગ્રહવાન જ છે. કારણ કે, નિમિત્તના કારણે અથવા અહીં કાર્ય જે આત્માનું ઉત્પન્ન થતું એ કાર્ય તો છે, કાર્ય છે પછી નિમિત્ત છૂટ્યું એને કેમ કહેવાય? એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? ભગવાનને સમવસરણ હોય છે એ આવશે. તીર્થંકરને સમવસરણ હોય છે. સો ઇન્દ્રો પૂજે, ચોસઠ ઇન્દ્ર ચામર ઢાળે. પરિગ્રહ નથી. કેમકે અંદર મૂર્ચ્છા નથી. મૂર્ચ્છા તે જ પરિગ્રહપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. એવું સમવસરણ મોટું છે કે દુનિયામાં કોઈને હોય નહિ. એવી વિભૂતિનો વૈભવ બાહ્યનો. છતાં વીતરાગ છે એને મૂર્ચ્છા નથી, એ સમવસરણને પરિગ્રહપણાને, નિમિત્તપણાને પણ પામતો નથી. નિમિત્તપણું અહીં કાર્ય કરે તો નિમિત્તપણું પામેને. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :– લુગડા છે પણ અમારે મૂર્છા નથી.

ઉત્તર :– એ ખોટી વાત છે એમ કહે છે. કપડા રાખીએ છીએ ને અમને રાગ નથી એ મૂઢ છે કહે છે. કહો, કપડા રાખવાનો ભાવ (આવે) અને એમ કહે કે, અમને મૂર્ચ્છા નથી. મિથ્યાત્વની મૂર્ચ્છા જુદી એ ભલે ન હો. સમજાય છે કાંઈ? પણ અસ્થિરતાની મૂર્ચ્છા નથી ને કપડા રાખીએ છીએ, એ બેનો મેળ (નથી ખાતો). ભગવાનનો માર્ગ અહિંસક છે. વસ્ત્ર-પાત્રનો રાખવાનો ભાવ એ પણ હિંસા (છે). એનો ત્યાગ અને મમત્વનો અભાવ તે અહિંસા, એવો ભગવાનનો અહિંસા માર્ગ છે. એ અહિંસા. સમજાણું કાંઈ?

'સમંતભદ્રાચાર્ય' કહે છે, પ્રભુ આપે તો અહિંસા માર્ગ સ્થાપ્યો. એટલે વસ્ત્ર મુનિ માર્ગ, વસ્ત્ર લેવાનો પરિણામ છે તે હિંસા છે. એના અભાવનો અહિંસાનો માર્ગ, મુનિમાર્ગ આપે કહ્યો. ચોવીસ તીર્થંકરની સ્તુતિ છે ને? એમાં કહ્યું છે. સમજાણું? જેટલે અંશે બાહ્ય

www.vitragvani.com

પરિગ્રહ છે, રાખવાનો ભાવ (છે) એ ભાવ તે હિંસા છે. ઓહો..! કહો, આ લાખો, કરોડો રૂપિયા રાખે છે, શરીર મારું છે એમ માને છે, એ બધી ભાવહિંસા છે, એ પોતે પોતાની હિંસા કરે છે એમ કહે છે. પરની તો કોણ કરે? એ તો એના થવા કાળે આનું નિમિત્ત હોય તો વ્યવહારથી કહેવાય. વીતરાગમાર્ગ પરમ સત્ય નીતરતું જુદી જાતનું છે. જેને એણે કોઈ દિ' લક્ષ્યમાં લીધું જ નથી. એમ નનુર થઈને જ ફર્યો છે અનાદિથી. નનુર.. નનુર સમજાય છે? નૂર વિનાનો. તેજ વિના. શું વસ્તુ છે, એનું તેજ શું, એનું સ્વરૂપ શું? ખ્યાલમાં લીધું જ નથી. એમ ને એમ આંધળે આંધળો ચાલ્યો. નગ્ન થયો, નગ્ન બાયડી, છોકરા છોડ્યા, અંદરમાં મૂર્ચ્છા પડી છે. કહો, સમજાણું? મિથ્યાત્વનો નાશ કર્યા વિના અપરિગ્રહપણું દૃષ્ટિમાં પણ પ્રગટતું નથી તો અસ્થિરતાના નાશ કર્યા વિના સ્થિરપણાનું પણ અપરિગ્રહપણું પ્રગટતું નથી. સમજાણું કાંઈ?

'અને એક મમત્વના ત્યાગી દિગંબર મુનિને...' હવે સવળો દાખલો લે છે. નગ્ન મુનિ છે, બાહ્યમાં કાંઈ નથી, અંતરમાં ચિદાનંદ સ્વભાવને ભૂલીને રાગને એકત્વપણે માનીને બેઠો છે. તો કહે છે કે, મૂર્ચ્છાવાળો છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. સમજાણું કાંઈ? એક ગૃહસ્થાશ્રમમાં છ ખંડનું રાજ ચક્રવર્તીનું હોય, છન્નું હજાર સ્ત્રી હોય પણ મિથ્યાત્વ પરિગ્રહ છૂટ્યો છે તેટલી સમકિત અપરિગ્રહ દશા એને પ્રગટી છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

અહીં કહે છે, એક નગ્ન દિગંબર મુનિ હોય, **'પીંછી, કમંડળરૂપ બાહ્ય પરિગ્રહ હોવા છતાં પણ અંતરંગમાં મમત્વ નથી તેથી તે વાસ્તવિક પરિગ્રહથી રહિત જ છે.'** લ્યો! અંદર મમતા નથી ને! એ વસ્તુની મમતા નથી. એ મારી છે ને મને રાખવા જેવી છે એમ નથી, ફક્ત વિકલ્પ ઉઠે છે કે, આ અસ્થિરતાના નિમિત્તમાં, જત્નામાં નિમિત્ત છે એથી એક શુભભાવ છે પણ પેલું જે મારા છે એવું મમત્વ અંદરમાં નથી. એક મુનિ છે, ધ્યાનમાં બેઠો છે લ્યો! મમત્વ વિનાનો, આનંદમાં (બેઠા છે). એના ઉપર કોઈ કામળી નાખી સો રૂપિયાની. છે મમતા? આમ કામળી પડી છે ઉપર. એ પરિગ્રહ નથી, મૂર્ચ્છા રહિત ધ્યાનમાં, આનંદમાં વર્તે છે. કોઈએ ઉપરથી કામળી નાખી તો એને પરિગ્રહ નથી. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :– ....

ઉત્તર :– ખ્યાલ આવે તો તો ઉતરી જ જાય એ, રહે શેનું પછી તો. જાગૃત થયો, ઉતરી જાય. આ તો પડ્યું છે અત્યારે સિદ્ધાંત સિદ્ધ કરવો છે ને. બાહ્ય પડ્યું છે છતાં અંતર આનંદના ધ્યાનમાં મસ્ત છે. નવ નવ કોટિએ બધું છોડ્યું છે. સમજાણું? અને એકે બધું બહાર છોડીને બેઠો ને અંદર મમત્વ છે. એટલે અંદરના પરિણામ ઉપર મૂર્ચ્છા ને પરિગ્રહનું માપ છે, બાહ્યના સંયોગ ઉપર નથી. એમ કહેશે આગળ ઘણી વાત લખી છે. **'છતાં પણ અંતરંગમાં મમત્વ નથી તેથી તે વાસ્તવિક પરિગ્રહથી રહિત જ છે.'** ૧૧૩મી.

www.vitragvani.com

ગાથા–૧૧૩

શંકાકારની શંકા

यद्येवं भवति तदा परिग्रहो न खलु कोऽपि बहिरङ्गः।
भवति नितरां यतोऽसौ धत्ते मूर्च्छानिमित्तत्वम्।।११३।।

અન્વયાર્થ :– [यदि] જો [एवं] આમ [भवति] છે અર્થાત્ મૂર્ચ્છા જ પરિગ્રહ હોય [तदा] તો [खलु] નિશ્ચયથી [बहिरङ्गः परिग्रहः] બાહ્ય પરિગ્રહ [कः अपि] કાંઈ પણ [न भवति] નહિ સિદ્ધ થાય, તો એમ નથી [यतः] કેમ કે [असौ] એ બાહ્ય પરિગ્રહ [मूर्च्छानिमित्तत्वम्] મૂર્ચ્છાના નિમિત્તપણાને [नितरां] અતિશયપણે [धत्ते] ધારણ કરે છે.

ટીકા :– પ્રશ્ન :– 'खलु यदि एवं भवति तदा बहिरंगः कोऽपि परिग्रहः न (स्यात्)'

ઉત્તર :– 'यः असौ (बहिरंगः) नितरां मूर्च्छानिमित्तत्वम् धत्ते' - અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે જો નિશ્ચયથી મૂર્ચ્છાનું જ નામ પરિગ્રહ છે તો પછી ધન-ધાન્યાદિ બાહ્યવસ્તુ પરિગ્રહ ન ઠરી. એને પરિગ્રહ શા માટે કહો છો? શ્રીગુરુ ઉત્તર આપે છે :– આ બાહ્ય ધન્ય-ધાન્યાદિ તો અત્યંતપણે પરિગ્રહ છે કેમ કે બાહ્યવસ્તુ જ મૂર્ચ્છાનું કારણ છે.

ભાવાર્થ :– પરિગ્રહનું લક્ષણ તો મૂર્ચ્છા જ છે. પણ બાહ્ય ધન-ધાન્યાદિ વસ્તુ મૂર્ચ્છા ઉપજાવવાનો (નિમિત્ત) કારણ છે માટે તેને પણ પરિગ્રહ કહીએ છીએ. ૧૧૩.

'શંકાકારની શંકા...' આપે તો બાહ્ય વસ્તુને પરિગ્રહથી ઉડાડી દીધી, પરિગ્રહ છે જ નહિ બસ! બહારનું કાંઈ વજન જ નહિ? **'नितरां'** અર્થ શું થાય? **'नितरां'** એણે કર્યો નથી, તમારે શું થાય છે? બરાબર ઘટે છે. પેલાએ સદા શબ્દ વાપર્યો છે. સદા ધારણ કરે છે, મૂર્ચ્છાના નિમિત્તપણાને સદા ધારણ કરે છે. ઘટે છે **'नितरां'** છે ને? **'नितरां'**.

यद्येवं भवति तदा परिग्रहो न खलु कोऽपि बहिरङ्गः।
भवति नितरां यतोऽसौ धत्ते मूर्च्छानिमित्तत्वम्।।११३।।

શિષ્યનો પ્રશ્ન છે, મહારાજ આપે તો અંતરની મૂર્ચ્છા ઉપર પરિગ્રહનું માપ કહ્યું. બાહ્યની કોઈ ચીજને પરિગ્રહ તો આપે ઠરાવ્યો નહિ. **'જો આમ છે અર્થાત્ મૂર્ચ્છા જ પરિગ્રહ હોય તો નિશ્ચયથી બાહ્ય પરિગ્રહ કાંઈ પણ નહિ સિદ્ધ થાય,...'** તો આ સ્ત્રી, કુટુંબ, શરીર,

www.vitragvani.com

પૈસા, આબરૂ, મકાન એ પરિગ્રહ સિદ્ધ જ નહિ થાય. તમે તો મૂર્ચ્છાને પરિગ્રહ સિદ્ધ કર્યો. સમજાણું કાંઈ? તો બાહ્યની વસ્તુ સાબિત નહિ થાય. **'તો એમ નથી...'** એનો ઉત્તર હવે કહે છે. અડધામાં પ્રશ્ન છે ને અડધામાં ઉત્તર છે. **'કેમ કે એ બાહ્ય પરિગ્રહ મૂર્ચ્છાના નિમિત્તપણાને...'** જોયું? મૂર્ચ્છાનું એ બાહ્ય (પદાર્થ) નિમિત્ત છે. એથી એને ઉપચારે પરિગ્રહ કહેવામાં આવે છે. ખરો પરિગ્રહ મૂર્ચ્છા છે. બહારનું નિમિત્ત છે માટે એને ઉપચારે વ્યવહારે પરિગ્રહ કહેવામાં આવે છે. નિશ્ચયથી મમતા પરિગ્રહ (છે). સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :– નિમિત્ત બળવાન થયું.

ઉત્તર :– નિમિત્ત બળવાન કોણે કહ્યું? અહીં ઉપચાર છે એની મમતા કરે ત્યારે એને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. મૂર્ચ્છાનું નિમિત્ત છે એમ સિદ્ધ કરે છે. એ વસ્તુ બંધનું કારણ છે એમ નહિ પણ મૂર્ચ્છાનું નિમિત્ત છે. એ તો આવે છે ને આપણે? બંધ અધિકારમાં. અધ્વસાય વસ્તુને આશ્રયે થાય છે પણ વસ્તુ બંધનું કારણ નથી. ભાવ થાય છે એ પરને આશ્રયે થાય છે પણ પોતે કરે ત્યારે આશ્રય કહેવાય ને? પણ એ વસ્તુ બંધનું કારણ નથી, બંધનું કારણ એના જે મમત્વ પરિણામ તે છે. ભારે ઝીણી વાતું, ભાઈ! પરિગ્રહની વ્યાખ્યામાં પણ આવું ઝીણું. આહાહા!

મુમુક્ષુ :– 'ટોડરમલ્લજી'એ કેટલા સુધી અર્થ કર્યા છે?

ઉત્તર :– ઇ ખબર નથી, મને ખબર નથી. ક્યાંક કર્યા છે. ક્યાં સુધી કર્યા છે ખબર છે? આવતા આવતા આવશે. હવે અહીં સ્પષ્ટ થતું જાય છે ને એમાંથી આવશે. એકલું વાંચતા હોય તો ન આવે પણ સ્પષ્ટ થતું જાય ને એમ ભાષાની ઢબ કેવી છે. એ આવશે. સમજાણું?

કહે છે કે, મૂર્ચ્છા એ જ મમત્વ ને એ જ હિંસા (છે) પણ તેના પદાર્થને નિમિત્તપણાને કારણે તેને પણ ઉપચારથી પરિગ્રહ કહેવામાં આવે છે, બાહ્ય ચીજને. કારણ કે, બાહ્યચીજના અવલંબે મૂર્ચ્છા થાય છે, અવલંબે મૂર્ચ્છા થાય છે. સ્વભાવના અવલંબે મૂર્ચ્છા ન થાય, ચૈતન્યના અવલંબે (ન થાય). એ તો શુદ્ધ આનંદ છે. આમ અવલંબન જાય છે ત્યારે મૂર્ચ્છા (ઉત્પન્ન થાય છે). માટે બાહ્ય પરિગ્રહ પણ ઉપચારથી પરિગ્રહપણાને પામે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :– બાહ્ય પરિગ્રહ...

ઉત્તર :– ઉપચાર. એ વાસ્તવિક પરિગ્રહ છે? લે!

મુમુક્ષુ :– મોટું હોય તોપણ?

ઉત્તર :– મોટાનું કહ્યું ને? સમવસરણ છે તો શું થયું? સમવસરણ જેવી ઋદ્ધિ તો કોઈને નથી, ઇન્દ્રને પણ નથી. મુર્છા નથી તો પરિગ્રહ નથી. અને નગ્નપણું (લઈને) વસ્ત્રનો એક તાણો રાખતો નથી, જંગલમાં રહે છે, નિર્દોષ આહારની ભિક્ષા લે છે. તો પણ અંતરમાં ભગવાનઆત્મા અનાકુળ આનંદની પક્કડ અનુભવ દૃષ્ટિ ન થઈ તો એને રાગની પક્કડ

www.vitragvani.com

અંદરમાં પડી છે તો એને મુર્ચ્છાવાન મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવાય છે. 'પોપટભાઈ'! ભારે ભાઈ! માપ ભારે જુદી જાતના.

મુમુક્ષુ :– બહુ સરસ.

ઉત્તર :– સીધી વાત છે. એમાં કાંઈ ફેરફાર છે નહિ કાંઈ. ન્યાયથી લોજીક યુક્તિથી ન્યાયથી તો વાત કહેવાય છે. સમજાણું કાંઈ? વ્યાપ્તિ ઘટિત છે એમ ન કીધું? ઘટે છે.

ભગવાનઆત્મા પોતાના વીતરાગી સ્વભાવ ચૈતન્યમૂર્તિ પ્રભુ, એના હોવાપણાનો સ્વીકાર ન થાય અને એના હોવાપણાનો અનાદર થઈને રાગનો, પુણ્યનો, દયા-દાનની કષાય મંદતાના વિકલ્પનો સ્વીકાર થાય, બસ! એ જ મિથ્યાત્વરૂપી મૂર્ચ્છા સંસારનું બીજ છે. બાહ્યમાં કાંઈ ન મળે, નગ્ન થઈ જાય. ભગવાનઆત્મા રાગની ક્રિયા વિનાનો નિષ્ક્રિય પ્રભુ! એની અંતર દૃષ્ટિ કર્યા વિના, એની બહિરદૃષ્ટિ, બહિરદૃષ્ટિ, બહિરાત્મ દૃષ્ટિ, સ્વભાવમાં નથી તેવા રાગને ને પરને પોતાની ક્રિયા, શરીરની ક્રિયા મારાથી થાય છે, રાગ તે હું છું, બસ! એ મિથ્યાત્વની મૂર્ચ્છા બાહ્યની ચીજના અભાવે પણ ત્યાં વર્તે છે. એ પરિગ્રહવાન છે. કરો ન્યાય,

મુમુક્ષુ :– અજબ છે.

ઉત્તર :– અજબ છે? લે! અજબ છે, કહે છે. આ દિગંબરમાં જન્મ્યા આટલા વર્ષથી. એને દિગંબર સાધુ થાવું હતું, નગ્ન. રહી ગયા વળી, કંઈકને હેરાન કરત. એના આત્માને હેરાન કરત ને કંઈકને કરત. સમજ્યા? ખબર ન મળે, લ્યો! નગ્ન થઈને લુગડા છોડી દે, થઈ ગયા સાધુ, નગ્ન દિગંબર. આહાહા! 'દીપચંદજી'! હેરાન થાત, હેરાન હોં!

અહીં તો કહે છે, ભગવાન! ભગવાનઆત્માને ભગવાન કહે છે, હોં! ભાઈ! બાહ્ય પરિગ્રહ ન હોવા છતાં, નગ્ન મુનિ હોવા છતાં જેને વસ્ત્રનો તાણો ન હોવા છતાં... સમજાણું? મૂર્ચ્છા કીધી. અને બાહ્ય પરિગ્રહનો ઢગલો હોવા છતાં મૂર્ચ્છા નથી. મૂર્ચ્છા હોય તો બાહ્ય પરિગ્રહનું નિમિત્તપણું પામે. કહો, સમજાણું? મૂર્ચ્છાના નિમિત્તપણાને ખરેખર ધારણ કરે છે એમને. નિમિત્તથી. એમ. ટીકા, પ્રશ્ન જુઓ! અડધામાં પ્રશ્ન ને અડધામાં ઉત્તર.

ટીકા :– 'પ્રશ્ન :– 'खलु यदि एवं भवति तदा बहिरंगः कोऽपि परिग्रहः न (स्यात्)'' મહારાજ! આપે તો મૂર્ચ્છાને જ પરિગ્રહ કહ્યો તો બાહ્યના પરિગ્રહનો. **'અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે જો નિશ્ચયથી મૂર્ચ્છાનું જ નામ પરિગ્રહ છે તો પછી ધન્ય-ધાન્યાદિ બાહ્યવસ્તુ પરિગ્રહ ન ઠરી. એને પરિગ્રહ શા માટે કહો છો? શ્રીગુરુ ઉત્તર આપે છે :– 'यः असौ (बहिरंगः) नितरां मूर्च्छानिमित्तत्वम् धत्ते' આ બાહ્ય ધન-ધાન્યાદિ તો અત્યંતપણે પરિગ્રહ છે...'** એ **'नितरां'**નો અર્થ કર્યો. અતિશય કર્યો, અત્યંતપણે કહ્યો, પેલામાં સદાપણે. બાહ્ય વસ્તુ જ મૂર્ચ્છાનું કારણ છે. બાહ્ય વસ્તુ છે એમાં એ મૂર્ચ્છા કરે છે તો એને કારણ કહેવાય છે. મૂર્ચ્છાનું કારણ કાંઈ આત્મદ્રવ્ય નથી. સમજાણું કાંઈ?

'આ બાહ્ય ધન-ધાન્યાદિ તો અત્યંતપણે પરિગ્રહ છે કેમ કે બાહ્યવસ્તુ જ મૂર્ચ્છાનું

www.vitragvani.com

કારણ છે.' બાહ્ય પદાર્થ જ મમતાનું નિમિત્ત છે. ભગવાનઆત્મામાં મમતા નથી અને આ મમતા આત્માના અવલંબે થતી નથી. એ મમતા પરના લક્ષે થાય, માટે મમત્વનું આલંબન પર છે. માટે પરવસ્તુને વ્યવહારે પરિગ્રહ કહેવામાં આવે છે. નિશ્ચયથી પરિગ્રહ મૂર્ચ્છા (છે). સમજાણું કાંઈ? માર્ગ વીતરાગનો સમજવો ભાઈ! આખો આકરો. સમજાણું?

પચ્ચીસ વર્ષનો રાજાનો કુંવર હોય. કરોડો મનુષ્યના સંહારમાં હાથીને હોદ્દે હજારો બાણ તોડતો હોય, નાખતો હોય, છતાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય તો એને મિથ્યાત્વની મૂર્ચ્છા નથી. કહો, એને મિથ્યાત્વનું કોઈ નિમિત્ત જ નથી. અને જેટલી અસ્થિરતાનો ભાગ છે એટલો પરિગ્રહ ને એટલો પાપ હિંસા છે, સમ્યગ્દૃષ્ટિને પણ.

ભગવાનઆત્મા તદ્દન રાગ વિનાની ચીજ એને જેણે અનુભવમાં, દૃષ્ટિમાં લીધી એવો રાજકુમાર હોય, છન્નું હજાર સ્ત્રી હોય એને અને છન્નું કરોડ પાયદળની અંદરમાં ઘૂમતો હોય લડાઈમાં છતાં એને મિથ્યાત્વની મૂર્ચ્છા નથી. આહાહા! અને બાહ્ય પરિગ્રહનો એક તાણો-વાણો નથી અને નગ્ન મુનિ છે એને મિથ્યાત્વનો પરિગ્રહ અંદર અનંતો પડ્યો છે. સમજાણું કાંઈ? કેમ કે રાગની ક્રિયા, વિકલ્પની ક્રિયા, મેલની ક્રિયા છે એને નિર્મળ સાથે એકત્વબુદ્ધિમાં માને છે. માને છે તે મિથ્યાદૃષ્ટિની મૂર્ચ્છા આત્માની હિંસા છે. સમજાણું કાંઈ?

ભાવાર્થ :– 'પરિગ્રહનું લક્ષણ તો મૂર્ચ્છા જ છે. પણ બાહ્ય ધન-ધાન્યાદિ વસ્તુ મૂર્ચ્છા ઉપજાવવાને (નિમિત્ત) કારણ છે માટે તેને પણ પરિગ્રહ કહીએ છીએ.' અહીં નિમિત્તવાળા સ્થાપે. જો એને લઈને થાય છે કે નહિ? એમ ક્યાં પ્રશ્ન છે એને લઈને થાય. કરે છે ત્યારે એને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે એમ વાત છે. એનાથી મમતા થાય છે એમ નથી. એનાથી થાય તો બધાને સરખી થવી જોઈએ. ચક્રવર્તીનું રાજ ને મમતા થોડી, નગ્નપણું ને મમતા ઘણી. બાહ્યના પ્રમાણમાં હોય તો તો બાહ્ય પ્રમાણમાં મમતાનું માપ આવવું જોઈએ. એમ તો છે નહિ. આગળ કહેશે, દાખલો આપશે મીંદડી ને હરણનો. મીંદડી ખાય છે માંસને ને હરણ ખાય છે ઘાસને. હરણ ખાય છે, હરણના બચ્ચા ખાય કાચા ઘાસને અને મીંદડી ખાય ઊંદરને. કહો, બન્ને ખાય છે તો ક્રિયા પણ મમતાના (ભાવમાં) ફેર છે. ઊંદરને ખાનારની મમતા તીવ્ર છે. હરણનું બચ્ચું બિચારું કાચું ઘાસ ખાય છે. મમતા ઓછી છે. બેની મમતામાં ફેર પાડશે દાખલો આપીને, આગળ આપશે દાખલો.

પકડ પકડમેં ફેર હૈ અમારે એક છોડી કહેતી. 'બોટાદ'માં પચાસ વર્ષ પહેલાની વાત છે. એના દાદાએ શીખવાડ્યું એને. પકડ પકડમેં ફેર હૈ, પછી ભૂલી ગયા. મીંદડી ઊંદરને પકડે આમ અને પોતાના બચ્ચાને પકડે. એક ઘરેથી બીજે લઈ જાય છે ને જ્યારે? બચ્ચાને પકડે મોઢામાં ને ઊંદરને પકડે, પકડ પકડમાં ફેર છે. ઊંદરને પકડે આમ નખોડીયા મારીને પકડે, બચ્ચાને પકડે તો બે દાંત વચ્ચે પોલું રાખીને પકડે.

મુમુક્ષુ :– પેલો (ઉંદર) તો પકડ્યા ભેગો અધમુઆ થઈ જાય.

www.vitragvani.com

ઉત્તર :– પકડ્યા ભેગો ઉંદર તો અધમૂઓ (થઈ જાય). પકડ પકડમેં ફેર હૈ, ઊંદરને બિલ્લી પકડે, એ દાખલો છે. ગાથા ભૂલી ગયા. એક ગાથા આવી ગઈ ...

સમજાવ્યો સમજે નહિ, કરે કાંઈનું કાંઈ,
ફાનસ સળગાવો કહ્યું, નાખ્યું ભડકા માંહી.

એમ બોલતી છોડી, સાત વર્ષની હતી સાત વર્ષની. સાત વર્ષની હતી, ક્ષય થઈ ગયો સાત વર્ષમાં. ચપળ હતી. ઘણા શ્લોક આવા આવડતા. સાત વર્ષમાં ક્ષય થઈ ગયો, લ્યો! **'સમજાવ્યો સમજે નહિ, કરે કાંઈનું કાંઈ, ફાનસ સળગાવો કહ્યું,'** ફાનસ સળગાવ. તમે કહ્યું હતું ને સળગાવો. નાખ્યું ભડકામાં અહીં. પણ સળગાવો કહ્યું કે દીવો કરવાનું કહ્યું, ભડકામાં નાખવાનું કહ્યું? તમે શું કહ્યું હતું? 'મલૂપચંદભાઈ'! ફાનસ સળગાવવાનું કહ્યું હતું કે નહિ? સળગાવો કહ્યું હતું. આવા ને આવા, બડથોલ જેવા છે. એ છોડી કહેતી બિચારી. 'પોપટભાઈ' હતાને પેલા 'સાયલા'વાળા. 'સમજાવ્યો સમજે નહિ, કરે કાંઈનું કાંઈ,' જે આશયથી સમજાવવું છે તે આશય પકડે નહિ ને પકડે ઊંધો. સળગાવ્યું બીજું શું? ફાનસને સળગાવી દીધું. સળગાવવું એટલે દીવો કરવાનું કહ્યું હતું કે સળગાવી દેવાનું કહ્યું હતું.

એમ અહીં કહે છે કે, મૂર્ચ્છામાં એ ચીજ નિમિત્ત છે પણ એનેથી મૂર્ચ્છા થાય છે એમ નથી પાછું. કાંઈક કહે ત્યાં (ચોંટે). એમાં નિમિત્ત કહ્યું ને? જુઓને! ઉપજાવવાને નિમિત્ત કારણ છે, ત્યાં પેલો કહે જો એનાથી મમતા થઈ. ભાઈ! એનાથી પરદ્રવ્યથી થાતી નથી, સાંભળને. એ તો મમતા કરે ત્યારે સામે નિમિત્ત કહેવામાં આવે. ભારે વાતું, ભાઈ! એકેન્દ્રિયને ક્યાં કાંઈ છે? એક શરીર (છે). એકેન્દ્રિય લીલોતરી લ્યોને બટાકા. એક શરીર. નહિ વાણી, નહિ મન, નહિ બાયડી, નહિ છોકરા, નહિ મકાન, નહિ કપડું કાંઈ ન મળે, નહિ મોટર કાંઈ ન મળે. નહિ અગરબત્તી. દીવો કરવાની જોવે રાત્રે અગરબત્તી, મીણબત્તી, મીણબત્તી, અગરબત્તી કાંઈ ન મળે. મિથ્યાત્વનો પરિગ્રહ મોટો છે. કોને? એકેન્દ્રિય. સ્વરૂપને ભૂલ્યા છે અને રાગમાં મૂર્છિત થઈને પડ્યા છે. સ્વરૂપને ભૂલ્યા છે ને રાગમાં મૂર્છિત થઈને પડ્યા છે. મિથ્યાત્વનો પરિગ્રહ છે એને, એકેન્દ્રિયને. એ 'ન્યાલચંદભાઈ'! આ બહારના માપ ભારે.

મુમુક્ષુ :– ...

ઉત્તર :– બધામાં. એકેન્દ્રિયનો તો દાખલો આપ્યો. બાહ્યમાં તો કાંઈ નથી. એક શરીર છે એકેન્દ્રિય. કેટલી અવસ્થા હીણી થઈ ગઈ કે, જેને બીજો જીવ તો જીવ કબુલી શકે નહિ, બટાટામાં અનંતા જીવ બીજો કબુલી શકે નહિ. કારણ કે, એણે સત્‌ના અનાદર બહુ કરેલા. આળ આપેલા સત્યને. અત્યારે બીજો આત્મા એને કબુલી શકે એટલી તાકાત રહી નહિ. પોતે પોતાને કબુલી શકે નહિ એટલી તાકાત રહી નહિ. હીણી... હીણી... હીણી દશા. એક કટકીમાં અનંતા જીવ! હવે એને બીજો કોણ માને ને એની એ પોતાને શી રીતે માને? એટલી સત્તાની હીણતા કરી નાખી છે. હોવાપણાની સત્તાની હીણતા. જે રીતે હોવાપણું છે

www.vitragvani.com

એનાથી વિરુદ્ધ બહુ માનેલું. સમજાણું કાંઈ? એથી સત્તાની દશા પર્યાયમાં ઘણી હીણી થઈ ગઈ. હીણી દશામાં પોતાની સત્તાનો સ્વીકાર તો રહ્યો નહિ, બીજાઓ સ્વીકારી શકે કે, આ જીવો અનંત છે. રાડ નાખે. એ તો ભગવાનની આજ્ઞા માનનાર વળી જૈનમાં એમ માને. એ ખરેખર જીવનું તો ક્યારે માન્યું કહેવાય? કે, પોતાના જીવના અસંખ્યપ્રદેશના અનંતગુણનું પરિણમન શુદ્ધ થઈને જ્યારે સ્વને જાણે ત્યારે એને પરદ્રવ્યનું અસંખ્યપણું અનંતગુણવાળું આવું છે ને ભૂલ્યો છે એનું જ્ઞાન ત્યારે એને બરાબર થાય. તે વિના શંકા, સંદેહથી નિઃસંદેહ થઈ શકે જ નહિ. એય.. 'પંડિતજી'! સમજાણું કાંઈ?

જે સ્વસત્તા, એની જે શક્તિ ભગવાને પરમેશ્વરે કહી કેવળીએ એવી શક્તિ ને એવું સત્ત્વ એની દૃષ્ટિમાં ભાન (થયા) વિના આવો આત્મા હું છું અને એવા જ આત્મા બીજા ને એવા આત્મા ભૂલેલા છે એનું જ્ઞાન એને યથાર્થપણે હોય શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ? ભારે વાત, ભાઈ!

મુમુક્ષુ :– જીવતત્ત્વ.

ઉત્તર :– જીવતત્ત્વની શ્રદ્ધા. આહાહા!

ગાથા–૧૧૪

શંકાકારની શંકા

एवमतिव्याप्तिः स्यात्परिग्रहस्येति चेद्भवेन्नैवम्।
यस्मादकषायाणां कर्मग्रहणे न मूर्च्छास्ति।।११४।।

અન્વયાર્થ :– [एवं] આ રીતે [परिग्रहस्य] બાહ્ય પરિગ્રહની [अतिव्याप्तिः] અતિવ્યાપ્તિ [स्यात्] થાય છે [इति चेत्] એમ જો કદાચ કહો તો [एवं] એમ [न भवेत्] થતું નથી [यस्मात्] કારણ કે [अकषायाणां] કષાયરહિત અર્થાત્ વીતરાગી પુરુષોને [कर्मग्रहणे] કાર્મણવર્ગણાના ગ્રહણમાં [मूर्च्छा] મૂર્ચ્છા [नास्ति] નથી.

ટીકા :– 'एवं परिग्रहस्य अतिव्याप्तिः स्यात् इति चेत् न एवं भवेत् यस्मात् अकषायाणां कर्मग्रहणे मूर्च्छा नास्ति' - અર્થ :– અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે જો પરિગ્રહને મૂર્ચ્છા ઉત્પન્ન કરવાનું નિશ્ચયકારણ કહેશો તો (मूर्च्छा परिग्रहः) એ લક્ષણમાં અતિવ્યાપ્તિ દોષ આવશે, કેમકે અર્હંત અવસ્થામાં પણ કાર્મણવર્ગણા તથા નોકર્મવર્ગણા-એ બન્નેના ગ્રહણરૂપ પરિગ્રહ છે ત્યાં પણ મૂર્ચ્છા થઈ જશે. તો તેમ નથી, કારણ કે કષાયરહિત જીવોને કર્મ-નોકર્મનું ગ્રહણ હોવા છતાં પણ મૂર્ચ્છા અર્થાત્ મમત્વપરિણામ નથી.

Shree Kundkund-Kahan Parmarthik Trust, Mumbai.

www.vitragvani.com

ભાવાર્થ :– અતિવ્યાપ્તિ તો ત્યારે થાય જો નિષ્પરિગ્રહીવીતરાગી મહાપુરુષોને મૂર્ચ્છા હોય. તે તો તેમને હોતી નથી, માટે વીતરાગી અર્હંત ભગવાનને કર્મ-નોકર્મનું ગ્રહણ હોવા છતાં પણ મૂર્ચ્છા વિના પરિગ્રહ નામ પામતું નથી. તેથી અતિવ્યાપ્તિ દોષ નથી. બાહ્યવસ્તુ મૂર્ચ્છા ઉપજાવવાનું કારણમાત્ર છે તેથી તેને ઉપચારથી પરિગ્રહ કહી દીધેલ છે. વાસ્તવમાં પરિગ્રહનું લક્ષણ મૂર્ચ્છા જ છે. ૧૧૪.

'શંકાકારની શંકા' ૧૧૪.

एवमतिव्याप्तिः स्यात्परिग्रहस्येति चेद्भवेन्नैवम्।
यस्मादकषायाणां कर्मग्रहणे न मूर्च्छास्ति।।११४।।

લ્યો! દાખલો આપ્યો. **'આ રીતે બાહ્ય પરિગ્રહની અતિવ્યાપ્તિ થાય છે એમ જો કદાચ કહો તો એમ થતું નથી...'** એટલે જ્યાં મેળ નથી ખાતો પરિગ્રહ મૂર્ચ્છાનો એમ પણ નથી. **'કારણ કે કષાયરહિત અર્થાત્ વીતરાગી (મુનિ) પુરુષોને...'** દેખો! એ વીતરાગી મુનિ છે કેવળી એને **'કાર્મણવર્ગણાના ગ્રહણમાં મૂર્ચ્છા નથી.'** એને કર્મના પરમાણુ આવે છે યોગનું નિમિત્ત છે તેથી કેવળીને પરમાણુ આવે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? આત્મામાં અંદર મૂર્ચ્છા નથી, મમત્વ નથી, મિથ્યાત્વ પણ નથી ને રાગ-દ્વેષ પણ નથી. અગિયાર, બાર, તેર. છતાં પેલા કર્મના રજકણો જોગને લઈને કંપન છે ને (તેથી) આવે છે. પણ કંપન જ જ્યાં મારું નથી, ત્યાં વળી પરમાણું એના એ તો મમત્વનું નિમિત્ત પણ નથી, માટે એને મૂર્ચ્છા છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? ભારે માર્ગ. દાખલો આપીને કેટલું સ્પષ્ટ કર્યું છે!

'કારણ કે કષાયરહિત અર્થાત્ વીતરાગી પુરુષોને કાર્મણવર્ગણાના ગ્રહણમાં...' છે ને? કર્મગ્રહણ એ શબ્દ પડ્યો છે ને? ગ્રહણ શબ્દે યોગ કંપે છે તેથી પરમાણુઓ ત્યાં નિમિત્તપણે આવે છે. એવો સંબંધ જે છે એ મૂર્ચ્છા વિના તેને પરિગ્રહપણાને પામતો નથી. એ ગ્રહણ કરે છે એમ કહેવાતું નથી. યોગ જ જ્યાં એનો નથી. સમજાણું કાંઈ? સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરને એક કંપન તેરમેં રહ્યું. અગિયાર, બાર, તેર આવી ગયું. અકષાયભાવ થઈ ગયો, વીતરાગભાવ થયો છે. કંપન છે, પરમાણુ આવે છે છતાં તેને મૂર્ચ્છા નથી. તેથી ગ્રહણ કરે છે માટે ત્યાં મૂર્ચ્છા છે એવું અતિવ્યાપ્તિપણું ત્યાં લાગુ પડતું નથી. સમજાણું કાંઈ? જુઓને! કેટલી વાત કરી છે! ઓહો..હો..! ચરણાનુયોગનો ગ્રંથ. ન્યાયથી એટલી વાતને છીણી, છીણી, છણી છે. સમજાણું?

''एवं परिग्रहस्य अतिव्याप्तिः स्यात् इति चेत् न एवं भवेत् यस्मात् अकषायाणां कर्मग्रहणे मूर्च्छा नास्ति' - અર્થ :– અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે જો પરિગ્રહને મૂર્ચ્છા ઉત્પન્ન કરવાનું નિશ્ચયકારણ કહેશો...' તો કર્મગ્રહણ તો એને પણ છે. કહો, બાહ્ય પરિગ્રહ સ્થાપ્યોને અહીંયા? ત્યાં પાછો ઉથાપે છે. એ તો અહીં મમતા હોય તો એને નિમિત્ત પરિગ્રહ કહેવાય, મમતા ન હોય તો ગ્રહણ-બ્રહણ પરિગ્રહ છે નહિ.

www.vitragvani.com

મુમુક્ષુ :– ...

ઉત્તર :– પણ કર્મના રજકણ આવે છે કે નહિ? જગતની અણદીધી ચીજ આવી કે નહિ ત્યાં? પણ વ્યવહારમાં એને ચોર ન કહેવાય. એ સ્થિતિનું વર્ણન ન્યાં તો ન્યાય આપીને કરે છે. કે કર્મગ્રહણ થાય છે, જો તમે બાહ્ય પરિગ્રહને મૂર્ચ્છાનું નિમિત્ત કારણ કહીને તેને બાહ્ય પરિગ્રહ કહેશો તો એને કર્મગ્રહણ છે ને આભ્યંતર પરિગ્રહ નથી તો એનું શું થયું? એ અતિવ્યાપ્તિ થઈ ગઈ. બાહ્ય પરિગ્રહપણું મમતાને પ્રાપ્ત થયું નહિ અને તમે કહો છો બાહ્ય પરિગ્રહપણું મમતાનું કારણ છે. પણ જેને મમતા છે તેને બાહ્ય પરિગ્રહ મમતાનું કારણ છે, નથી તેને બાહ્ય પરિગ્રહ મમતાનું કારણ નથી. કેટલી ન્યાયથી વાત કરે છે. સમજાણું? નિશ્ચય ભાષા વાપરી છે ને? ખરેખર છે કારણ?

'તો એ લક્ષણમાં અતિવ્યાપ્તિ દોષ આવશે, કેમકે અર્હંત અવસ્થામાં પણ કાર્મણવર્ગણા તથા નોકર્મ વર્ગણા-એ બન્નેના ગ્રહણરૂપ પરિગ્રહ છે...' લ્યો! એ શરીરના રજકણો પણ આવે છે ભગવાનને અને કર્મના રજકણ આવે છે, બન્ને આવે છે, જુઓ! તો એને બાહ્ય આવે છે એને જો મમતાનું ખરેખર કારણ કહેશો તો ત્યાં પણ મૂર્ચ્છા લાગુ પડશે, અતિવ્યાપ્તિ થઈ જશે. કે, ના એમ નથી. બાહ્ય આવે છતાં મૂર્ચ્છા નથી માટે તેને મૂર્ચ્છાનું નિમિત્ત કહેવામાં આવતું નથી, એને પરિગ્રહ કહેવામાં આવતો નથી. સમજાણું કાંઈ આમાં? કેટલા પડખાંથી વાત કરે છે, એકલા ન્યાયથી વાત કરે છે.

'ત્યાં પણ મૂર્ચ્છા થઈ જશે. તો તેમ નથી, કારણ કે કષાયરહિત જીવોને કર્મ-નોકર્મનું ગ્રહણ હોવા છતાં પણ મૂર્ચ્છા અર્થાત્ મમત્વપરિણામ નથી.' સમજાણું કાંઈ? માટે ત્યાં પરિગ્રહપણાને પામતો નથી, કર્મનુંગ્રહણ ને શરીરના રજકણો ભગવાનને આવે છે પણ એને પરિગ્રહપણું એ પામતું નથી. કારણ કે, મૂર્ચ્છા હોય તો નિમિત્તપણું પામે, મૂર્ચ્છા ન હોય તો પામતું નથી એમ સિદ્ધ કરે છે, ભાઈ! શું કીધું? સમજાણું કાંઈ? મૂર્ચ્છા હોય તો નિમિત્તપણાને પામે, મૂર્ચ્છા ન હોય તો નિમિત્તપણાને પામતું નથી. માટે અતિવ્યાપ્તિ દોષ લાગતો નથી. આહાહા! ... **'મૂર્ચ્છા થઈ જશે. તો એમ નથી, કારણ કે કષાયરહિત જીવોને કર્મ-નોકર્મનું ગ્રહણ હોવા છતાં પણ મૂર્ચ્છા અર્થાત્ મમત્વપરિણામ નથી.'**

ભાવાર્થ :– **'અતિવ્યાપ્તિ તો ત્યારે થાય જો નિષ્પરિગ્રહી વીતરાગી મહાપુરુષોને મૂર્ચ્છા હોય.'** એ વસ્તુ આવે છે એમાં એની મૂર્ચ્છા હોય. **'તે તો તેમને હોતી નથી, માટે વીતરાગી અર્હંત ભગવાનને કર્મ-નોકર્મનું ગ્રહણ હોવા છતાં પણ મૂર્ચ્છા વિના પરિગ્રહ નામ પામતું નથી.'** મૂર્ચ્છા હોય તો પરિગ્રહ નામ પામે, ઉપાદાનમાં કાર્ય થાય તો નિમિત્ત કહેવામાં આવે. અહીં કાર્ય ન થાય તો નિમિત્ત એમ કહેવામાં આવતું નથી. ભારે વાત કરે છે. સમજાણું કાંઈ?

'તેથી અતિવ્યાપ્તિ દોષ નથી. બાહ્યવસ્તુ મૂર્ચ્છા ઉપજાવવાનું કારણમાત્ર છે...' બાહ્ય વસ્તુ મૂર્ચ્છા ઉપજાવવાનું કારણમાત્ર છે, ઉપજે એને. **'તેથી તેને ઉપચારથી પરિગ્રહ કહી**

www.vitragvani.com

દીધેલ છે. વાસ્તવમાં પરિગ્રહનું લક્ષણ મૂર્ચ્છા જ છે.' આહા..! કેટલી સરસ વાત છે! ઉપાદાન નિમિત્તનું પણ સ્પષ્ટ કરી નાખ્યું, લ્યો! પેલો કહે કે, જો નિમિત્ત હતું ને આવ્યો, રાગ થયો કે નહિ? કે, ના. રાગ થયો ત્યારે પેલાને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. ભગવાનને કર્મ ને શરીર હોય છે છતાં મૂર્ચ્છા કહેવામાં આવતી નથી. મૂર્ચ્છા હોતી નથી. કહો, બરાબર છે?

ગાથા–૧૧૫

પરિગ્રહના ભેદ

अतिसंक्षेपाद् द्विविधः स भवेदाभ्यन्तरश्च बाह्यश्च।
प्रथमश्चतुर्दशविधो भवति द्विविधो द्वितीयस्तु।।११५।।

અન્વયાર્થ :– [सः] તે પરિગ્રહ [अतिसंक्षेपात्] અત્યંત સંક્ષિપ્તપણે [आभ्यन्तरः] અંતરંગ [च] અને [बाह्यः] બહિરંગ [द्विविधः] બે પ્રકારે [भवेत्] છે. [च] અને [प्रथमः] પહેલો અંતરંગ પરિગ્રહ [चतुर्दशविधः] ચૌદ પ્રકારનો [तु] તથા [द्वितीयः] બીજો બહિરંગ પરિગ્રહ [द्विविधः] બે પ્રકારનો [भवति] છે.

ટીકા :– 'स (परिग्रहः) अति संक्षेपात् द्विविधः आभ्यन्तरः बाह्यश्च प्रथमः (आभ्यन्तरः) चतुर्दशविधः भवति द्वितीयस्तु द्विविधः भवति' - અર્થ :– તે પરિગ્રહ સંક્ષેપમાં બે પ્રકારનો છે. પહેલો આભ્યન્તર, બીજો બાહ્ય. અંતરંગ આત્માના પરિણામને આભ્યંતર પરિગ્રહ કહે છે અને બહારના બધા પદાર્થોને બાહ્ય પરિગ્રહ કહે છે. પહેલો પરિગ્રહ ચૌદ પ્રકારનો છે, બીજો બાહ્ય પરિગ્રહ બે પ્રકારનો છે. ૧૧૫.

'પરિગ્રહના (સંક્ષેપમાં) ભેદ...' હવે, પરિગ્રહના ટૂંકામાં ભેદ (કહે છે).

अतिसंक्षेपाद् द्विविधः स भवेदाभ्यन्तरश्च बाह्यश्च।
प्रथमश्चतुर्दशविधो भवति द्विविधो द्वितीयस्तु।।११५।।

'તે પરિગ્રહ અત્યંત સંક્ષિપ્તપણે (સામાન્યથી કહીએ) અંતરંગ અને બહિરંગ બે પ્રકારે છે. અને પહેલો અંતરંગ પરિગ્રહ ચૌદ પ્રકારનો તથા બીજો બહિરંગ પરિગ્રહ બે પ્રકારનો છે.' ચૌદ પ્રકાર, બે પ્રકાર.

ટીકા :– 'તે પરિગ્રહ સંક્ષેપમાં બે પ્રકારનો છે. પહેલો આભ્યન્તર, બીજો બાહ્ય. અંતરંગ આત્માના પરિણામને આભ્યંતર પરિગ્રહ કહે છે અને બહારના બધા પદાર્થોને બાહ્ય પરિગ્રહ

www.vitragvani.com

કહે છે.' બાહ્યના બધા પદાર્થોને બાહ્ય પરિગ્રહ કહે છે. જો બધા શબ્દ વાપર્યો છે, પણ અહીં મમતા હોય તો. નહિતર બધાને પેલામાં આવી ગયા. કર્મ, શરીર ગ્રહણ એ આવી ગયું. પણ અહીં મૂર્ચ્છા કરે તો નિમિત્તપણાને પામે, મૂર્ચ્છા ન કરે તો નિમિત્તપણાને પામતું નથી. થોડો ફેર લાગે પણ ફેર મોટો ઉગમણો-આથમણો છે. પેલો કહે કે, એ બાહ્ય પરિગ્રહ... 'ન્યાલચંદભાઈ'! પેલો કહે બાહ્ય પદાર્થ તે મમતાનું કારણ છે. આ કહે ના મમતા કરે તો તેને નિમિત્ત ને ઉપચાર પરિગ્રહ કહેવામાં આવે છે. પેલો કહે કે, અમે અહીંથી કહીએ ને તમે આમથી કહો. પણ આખો મોટો ફેર છે, સાંભળને.

ગાથા–૧૧૬

આભ્યંતર પરિગ્રહના ચૌદ ભેદ

मिथ्यात्ववेदरागास्तथैव हास्यादयश्च षड् दोषाः।
चत्वारश्च कषायाश्चतुर्दशाभ्यन्तरा ग्रन्थाः।।११६।।

અન્વયાર્થ :– [मिथ्यात्ववेदरागाः] મિથ્યાત્વ, સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક વેદના રાગ [तथैव च] એ જ રીતે [हास्यादयः] હાસ્યાદિ અર્થાત્ હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા એ [षड् दोषाः] છ દોષ [च] અને [चत्वारः] ચાર અર્થાત્ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અથવા અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણી, પ્રત્યાખ્યાનાવરણી અને સંજવલન એ ચાર [कषायाः] કષાયભાવ-આ રીતે [आभ्यन्तराः ग्रन्थाः] અંતરંગ પરિગ્રહ [चतुर्दश] ચૌદ છે.

ટીકા :– 'आभ्यन्तराः ग्रन्थाः मिथ्यात्ववेदरागाः तथैव हास्यादयः षड् दोषाः च चत्वारः कषायाः चतुर्दश (भवन्ति)' - અર્થ :– આભ્યંતર પરિગ્રહ ૧૪ પ્રકારનો છે. ૧ મિથ્યાત્વ, ૨ પુરુષવેદ, ૩ સ્ત્રીવેદ, ૪ નપુંસકવેદ તથા ૫ હાસ્ય, ૬ રતિ, ૭ અરતિ, ૮ શોક, ૯ ભય, ૧૦ જુગુપ્સા અને ૧૧ ક્રોધ, ૧૨ માન, ૧૩ માયા, ૧૪ લોભ-એ ૧૪ આભ્યંતર પરિગ્રહ છે. ૧૧૬.

'આભ્યંતર પરિગ્રહના ચૌદ ભેદ...' લ્યો! મિથ્યાત્વ પહેલો પરિગ્રહ આવ્યો.

मिथ्यात्ववेदरागास्तथैव हास्यादयश्च षड् दोषाः।
चत्वारश्च कषायाश्चतुर्दशाभ्यन्तरा ग्रन्थाः।।११६।।

આભ્યંતર ગ્રન્થ, આભ્યંતર પરિગ્રહ, આભ્યંતર ગાંઠ. આ મિથ્યાત્વ પરિગ્રહની તો

www.vitragvani.com

ખબર ન મળે. 'દીપચંદજી'! બસ! વસ્ત્ર, પાત્ર છોડી દો, નગ્ન થઈ જાવ. અહીં તો દેખો! **'મિથ્યાત્વ,...'** એ પહેલામાં પહેલો પરિગ્રહ છે. આહાહા! વિપરીત માન્યતા એ પહેલો પરિગ્રહ છે, મહા પરિગ્રહ છે. એ પરિગ્રહના માપની ખબર ન મળે અને આ બાહ્ય પરિગ્રહ આટલો રાખ્યો ને આટલો છોડ્યો, આટલો રાખ્યો ને આટલો છોડ્યો. એ વાત જ ગ્રહણ-ત્યાગની વાત જ જૂઠી છે તદ્દન. સમજાણું કાંઈ? 'પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય' છે, આવ્યું છે કે નહિ તમારે? 'મોહનભાઈ'! આવ્યું છે ત્યાં? લઈ જજો અહીંથી. આપો ભાઈ! છે કે નહિ આપણે? ભેટ તરીકે તો આપો, વાંચશે. બે લાવવાના હતા શનિવારે એને ઠેકાણે ગુરૂવારે આવ્યા, લ્યો! આત્મસિદ્ધિના પ્રવચનો છે? ભાઈ! આત્મસિદ્ધિ પ્રવચનો હશે ત્યાં, લઈ ગયા? એણે પહેલું જોયું ને એટલે કીધું કે, આ શું છે નામ? કહો, સમજાણું આમાં? આહાહા!

આચાર્યે ગજબ કામ કર્યા છે. એ મિથ્યાત્વને હિંસા કહેશે, હોં! અહીં આગળ. હિંસા-અહિંસાનું લક્ષણ ૧૧૮માં બાંધશે. એ મિથ્યાત્વ એજ મહા હિંસા છે અને સમ્યગ્દર્શન એ મહા અહિંસા છે. એ હિંસા-અહિંસાની ખબર ન મળે. સમજાણું? છ કાયની હિંસા છોડી દો, છ કાયની હિંસા છોડી દો.

મુમુક્ષુ :– પણ પોતાની હિંસા કરે એમાં શું?

ઉત્તર :– પણ પરની હિંસા કરી કોણ શકે છે? તારા રાગને કર. ત્યાં પેલા કહે, એય પરનું કરી... પણ પરનું કરી શકતો નથી, સાંભળને! પેલામાં એમ આવ્યું છે. આવે છે ને બંધ અધિકારમાં? પેલા હણે છે ને એને નથી લાગતું. હિંસા જાય છે, હિંસા જાય છે પુદ્ગલમાં એવું લખ્યું છે. સમજાણું? 'કળશ-ટીકા'માં હશે. પુદ્ગલમાં જાય છે એમ લખ્યું, પુદ્ગલમાં, હોં! હિંસા એ પરની ક્રિયામાં જાય છે, આત્મામાં નથી, આત્માએ તો એનો મૂર્ચ્છાભાવ કર્યો એ એની હિંસા છે. એમાં પહેલી મિથ્યાત્વ નામની મહા હિંસા છે. વિશેષ કહેશે... (શ્રોતા :– પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)